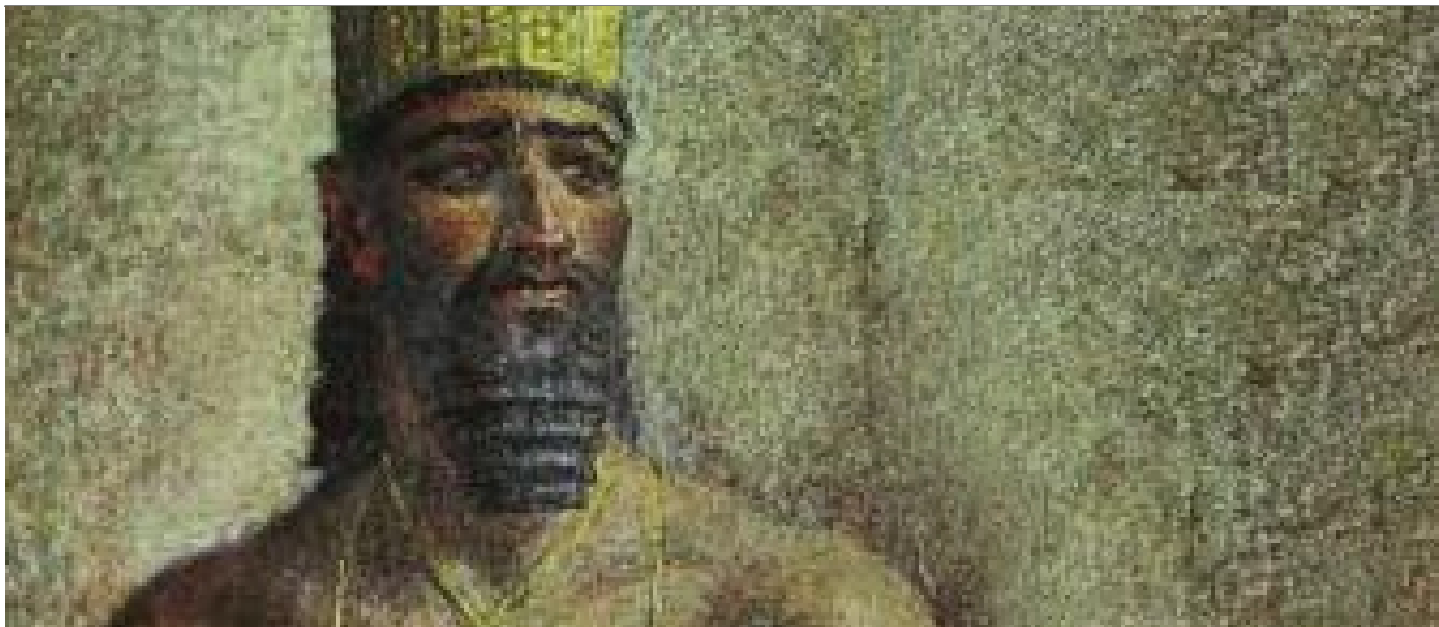

La localització de Tartessos és desconeguda. Pot ser Tartessos Tortosa?

Autor: Carles Camp

Data de publicació: 03-10-2011

Totes les ciutats importants conegudes dels voltants de l'any 1000 a. C (edat del bronze) de la Mediterrània i del Pròxim Orient han estat descobertes i excavades. Totes, llevat de Tartessos, de la qual, malgrat els esforços esmerçats per l'Estat espanyol durant dècades, no n'ha aparegut ni rastre. Davant d'aquest misteri Carles Camp analitza el tema i suggereix que la ciutat de Tartessos podria en realitat ser Tortosa.

Totes les ciutats importants conegudes dels voltants de l'any 1000 a. C (edat del bronze) de la Mediterrània i del Pròxim Orient han estat descobertes i excavades. Totes, llevat de Tartessos, de la qual, malgrat els esforços esmerçats per l'Estat espanyol durant dècades, no n'ha aparegut ni rastre.

Tartessos era una ciutat rica i poderosa, que apareix esmentada a la Bíblia. Era, en temps del rei Salomó, un riquíssim empori, objectiu dels navegants fenicis, que ja floria a finals del segon mil·lenni aC. La historiografia situa aquesta ciutat en algun lloc del delta del Guadalquivir, a l'Andalusia occidental, en una zona que aniria des de la ciutat de Sevilla fins a l'Atlàntic. És en aquest lloc on s'ha buscat, sense cap èxit, algun testimoni d'aquesta ciutat, destruïda pels cartaginesos pels voltants del 600 aC. perquè s'havia convertit en una competidora comercial massa molesta.

Tants anys de cerca estèril ens fan plantejar si s'ha estat, realment, cercant en el lloc correcte? En aquest article proposarem una alternativa sobre la localització de Tartessos.

D'entrada, cal tenir present un fet important: si aquella època és coneguda com a edat del bronze és, precisament, per remarcar la importància que aleshores tenia aquest aliatge per al desenvolupament d'aquelles civilitzacions. El coure, metall bàsic de l'aliatge, feia molts segles que se sabia treballar. No obstant això, per si sol és massa dur de tractar, és tou, pesa molt i es rovella amb una relativa rapidesa. Aquests inconvenients se solucionen fent un aliatge del 90 % de

coure i un 10 % d'estany, el que coneixem com a bronze. Malgrat que els problemes del pes es corregeixen només molt lleugerament, el resultat és un producte metàl·lic molt més fàcil de treballar, molt més tractable, molt més resistent a trencar-se o esquarterar-se i que no es rovella. Amb el bronze es feien totes les eines tant les del camp com les dels diferents oficis.

Tenia, però, una aplicació molt més important des del punt de vista social, i sobretot, polític. Amb el bronze es feia tota mena d'armament: espases, llances, els cascos, armadures, etc. Per equipar un exèrcit era imprescindible tenir bronze. Sense bronze cap rei, príncep o governant no podia disposar d'una força militar ni defensiva ni ofensiva i restava totalment a la mercè del primer que el volgués atacar.

El coure era un metall relativament abundant, bastant distribuït al qual tenien accés amb relativa facilitat les civilitzacions de l'època. No passava el mateix amb l'estany, ja que si bé n'hi havia algunes mines a la zona del Pròxim Orient i potser en altres llocs del Mediterrani, la seva producció era escassa, fet que feia que l'estany fos un metall rar i car. Calia anar-lo a buscar a l'Índia, des d'on n'arribava de forma molt escadussera o a les illes Britàniques, que n'eren la font principal i, gairebé sempre, única.

Sense estany, doncs, no hi havia bronze, i si no hi havia bronze, tampoc no hi havia exèrcit, ni agricultura ni moltes altres activitats econòmiques. Això va convertir l'estany, durant aquells segles, en allò que avui anomenem material estratègic, és a dir, un material el subministrament del qual no podia fallar de cap de les maneres. Per tant, reis, prínceps i governants estaven disposats a pagar bé per aquest metall vital. Qui aconseguia comerciar-hi esdevenia algú important, ric, i poderós.

Així ho van copsar els fenicis, que van començar, ben aviat (al voltant de l'any 1000 a. C), la seva expansió cap al Mediterrani sud-occidental, i que, des de la seva base de Cartago, controlaven l'únic accés marítim del Mediterrani a l'Atlàntic: l'estret de Gibraltar, llavors anomenat les Columnes d'Hèrcules. Des del segle VII a.C., totes les antigues colònies i factories fenícies de la Mediterrània occidental van passar a ser controlades pels cartaginesos o púnics, que també eren fenicis, en concret els pobladors d'una antiga colònia situada a l'actual costa de Tunísia anomenada Cartago.

Als púnics, els va sortir tot seguit un competidor que segles enrere havia estat soci comercial, una autèntica pedra a la sabata: Tartessos. Es tractava d'una ciutat ibera molt poderosa que també va veure el negoci i el va començar a practicar. Com a reacció, els púnics van bloquejar l'estret de Gibraltar, impeding que cap altra embarcació que no fos de la seva nació hi passés. Una poderosa marina de guerra i el fet que l'estret només té uns 14 kilòmetres d'amplada van facilitar-los la feina. Si alguna nau no púnica intentava passar-hi no es tenia cap mena de pietat ni amb ella ni amb la seva tripulació.

Els tartèssics, però, van aconseguir burlar el bloqueig desembarcant l'estany en algun lloc atlàntic de la Península, diuen que a l'estuari del Tajo. Riu amunt, o potser des del mateix estuari, el feien arribar per terra fins a Tartessos i, des d'allí, a una colònia grega anomenada Mainaké (l'actual Vélez-Màlaga, no s'ha de confondre amb la colònia púnica Málaka, l'actual Màlaga) situada ja en el Mediterrani, més o menys a la costa de l'oest de l'actual província de Màlaga.

Salvar-se del bloqueig implicava, a més, la col·laboració dels grecs, ja que la flota tartèssica estaria bloquejada i no podria accedir al Mediterrani oriental, que era on hi havia els clients. Recordem que la historiografia situa Tartessos a la zona del delta del Guadalquivir, per la qual cosa l'únic accés que tindria al mar seria l'Atlàntic, a l'oest de les Columnes d'Hèrcules. Per fer arribar l'estany al seu destí final, des de la costa malaguenya, els tartèssics havien de comptar, necessàriament, amb la col·laboració indispensable dels grecs i els seus vaixells.

Aquesta teoria no explica, però, com s'ho feien els tartèssics per travessar tan extensos territoris poblats per bel·licoses nacions celtes com els lusitans, els carpetans o els vetons, entre d'altres, amb una mercaderia tan preuada i llaminera com era l'estany. Possiblement, no ho sabem, paguessin per no tenir problemes. Tampoc no explica com els púnics permetien que, en una zona que ells dominaven de totes totes i davant dels seus nassos, els grecs fundessin i mantinguessin una colònia que, a més, estava destinada a fer-los la guita en el negoci de l'estany. És versemblant pensar que, per a la poderosa flota púnica hauria estat relativament fàcil bloquejar el port de Mainaké.

Fos com fos, als tartèssics els anava prou bé com perquè els púnics se sentissin perjudicats i obligats a cercar una solució militar al problema. Així doncs, primer, van conquerir tres illes que, segons les cròniques que ens han arribat "eren davant de Tartessos" i estaven sota el seu domini o, almenys, sota la seva protecció. D'aquesta manera, van intentar pressionar la potència rival. Segons la historiografia serien tres illes del delta del Guadalquivir, que permetrien bloquejar totalment la ciutat enemiga, cosa que no van aconseguir.

Aquesta teoria, des del meu punt de vista, presenta dos problemes. D'entrada, no hauria estat més fàcil i definitiu destruir la colònia grega de Mainaké, impedit així que els grecs ajudessin Tartessos. D'altra banda, és raonable pensar que els púnics mantinguessin militarment tres illots d'al·luvions, amb terres llimoses i fangoses en què és molt difícil construir grans obres de cap mena per la impossibilitat de fer-hi els fonaments necessaris, sotmesos, a més, a sofrir inundacions en cas de crescuda del riu. Tot plegat, sense comptar els problemes de subministrament, tant d'homes com d'aliments i altres articles necessaris, per mantenir una guarnició prou poderosa per defensar-les en cas d'un més que probable intent de contraatac dels tartèssics. La presa militar d'aquests illots no té, al nostre entendre, gaire sentit.

En qualsevol cas, la pressió explicada no va acabar de fer l'efecte desitjat i la paciència dels púnics es va acabar. De manera que, cap al 500 a.C., van atacar militarment Tartessos. S'ha calculat que va ser entre els anys 530 i 480 aC, encara que la primera data és la més probable. Els púnics van guanyar la guerra i van destruir la ciutat i, des de llavors, el rastre de Tartessos i la seva civilització ha desaparegut.

Extensió del Regne de Tartessos
segons la historiografia clàssica
<http://en.wikipedia.org/wiki/Tartessos>

On era Tartessos?

Se sap que era una ciutat i una civilització ibera, al costat d'un riu navegable anomenat Iberus. Els esforços que fan els etimologistes per deduir que Betis, el nom que a l'època romana es donava al Guadalquivir, ve d'Iberus són bastant penosos i, malgrat els nombrosos equilibris que intenten, no hi ha cap raonament que justifiqui aquesta evolució del nom. El riu, però, també era conegut amb el mateix nom de la ciutat: Tartessos.

El riu, però, venia de la Hispània cèltica (1). Aristòtil explica que el riu Tartessos naixia als Pirineus "dels Pirineus baixen l'Istre i el Tartessos, aquests més enllà de les columnes d'Hèrcules". En efecte, l'Ebre neix a la serralada Cantàbrica, més enllà de l'estret de Gibraltar (2).

De vegades s'ha discutit si l'Ebre és afluent del Segre o al revés. Avui acceptem aquesta darrera opció. En efecte, l'Ebre neix en el que aleshores era la Hispània cèltica i el Segre neix als Pirineus.

Així, doncs, l'únic riu navegable de la Península Ibèrica que reuneixi totes aquestes característiques és el riu Ebre, però de cap de les maneres el Guadalquivir.

D'altra banda, el poble iber veí de Tartessos era el dels cempsos, que vivien al peu dels Pirineus (3), fet impossible si Tartessos fos al delta del Guadalquivir.

Tartessos era al Mar Lígur (4), que és aquella part del Mediterrani que hi ha entre Provença, Llenguadoc, el Principat de Catalunya i les Balears. Mai no s'ha anomenat així el mar que banya la costa de l'Andalusia Occidental.

Va haver-hi un rei mític de Tartessos anomenat Theron o Geron, aquell a qui Hèrcules va robar les vaques. Probablement, la longevitat excessiva de Geron ens fa pensar que, més que d'un sol rei, es tractaria d'una dinastia. Bé, fos com fos, fonts romanes descriuen aquest rei com a rex Hispaniae citerioris (5). Recordem que la Hispània Citerior era la Tarraconense, i comprenia, més o menys, la meitat nord-est de la Península Ibèrica: els actuals Països Catalans, Aragó, la regió de Múrcia, i tota la vall de l'Ebre fins al Cantàbric. Al Mediterrani, el límit era en algun punt entre les costes de les actuals províncies espanyoles de Múrcia i Almeria. La resta de la Península Ibèrica era coneguda amb el nom d'Hispània Ulterior, que comprenia l'Andalusia actual, on la historiografia situa Tartessos.

Hem parlat abans dels esforços dels púnics per desmpallegar-se d'un competidor tan molest com era Tartessos. Com a part de la seva estratègia, recordem, van conquerir tres illes que hi havia davant de la ciutat. Explica l'autor romà Servi, en el seu escoli a l'Eneida de Virgili que "Geryones rex fuit Hispaniae, qui ideo trimembris fingitur quia tribus insulis proefuit, quoe adiacent hispaniae: Balearicae majori et minori et Ebusso". És a dir: "Gerió va ser un rei d'Hispània que es representa amb tres cossos, perquè va manar sobre tres illes: Mallorca, Menorca i Eivissa" (6).

Doncs bé: sabem que els púnics van envair Eivissa el 654 aC, uns 150 anys abans de la destrucció de Tartessos. Probablement, van prendre el control de totes les Balears, tot i que no van ocupar directament Mallorca i Menorca i, sí, en canvi, Eivissa, la qual cosa no tenia sentit, si no era per a usar-les com a base d'operacions per pressionar als tartèssics i per evitar, alhora, que aquests les usessin com a centre d'aprovisionament en suport de la seva flota. És una explicació molt més plausible que la conquesta de tres illots de la desembocadura del Guadalquivir.

De tot el que hem dit fins ara es dedueix que Tartessos no podia estar situada a la desembocadura del Guadalquivir. Cal buscar, per tant, una localització alternativa més d'acord amb la informació que es desprèn de les fonts. ¿Quina ciutat coneixem, situada a prop de la desembocadura d'un gran riu navegable de nom Iberus que nasqués prop de l'Atlàntic i travessés el país dels celtes i pel qual es pogués fer baixar l'estany britànic amb relativa facilitat? Quina ciutat coneixem que tingui tres illes amb prou entitat per ser colonitzades pels púnics no gaire lluny, i que, a més, tingués com a veí un poble situat al peu dels Pirineus?

Segurament, a tots ens ve al cap un nom: Tortosa, que, dit sigui de passada, presenta una sorprenent similitud fonètica amb Tartessos. I no som els primers a dir-ho. L'any 1849, el teòleg alemany Redslob ja va formular aquesta hipòtesi (7).

Cal recordar que, en època romana, Tortosa era port de mar; que a l'Edat mitjana consta perfectament documentada l'existència del port de Tortosa i que aquesta ciutat, que s'ha allunyat del mar en una època relativament recent, va tenir comandància de Marina fins fa ben poc.

Es deia que l'estany banyava les parets de Tartessos (8). Això s'explica per la burla del bloqueig que els púnics feien a les Columnes d'Hèrcules utilitzant el riu Ebre, que amb raïes és navegable poc després del seu naixement. Aquesta navegació és perfectament factible. Antoni Rubió i Lluch descriu com una part de la Companyia Navarresa que va anar a Albània a lluitar per uns drets que hi tenia l'infant de Navarra Lluís d'Evreux, fill de Felip III de Navarra i germà de Carles II. Ni més ni menys que un exèrcit de 400 homes va baixar riu avall, des de Tudela fins a Tortosa (9).

A més, la distància fins a l'Atlàntic és bastant curta, i uns pocs pactes amb alguns cabdills càntabres o bascons haurien estat suficients per dur, sense entrebancs, el preuat metall fins al Mediterrani i, d'allà, cap als mercats del Mediterrani oriental, i tot amb la més que probable col·laboració dels grecs.

Va ser quan els púnics van començar a pressionar Tartessos i van atacar les Balears, tot i ocupant Eivissa, que els grecs, aliats dels tartèssics, van començar a fundar les seves colònies del nord de la Península Ibèrica. Al ser destruïda Tartessos, els grecs es van trobar sense cap suport a la Península i van haver de fer servir els seus nous assentaments per poder mantenir les relacions comercials en aquesta part del Mediterrani un cop desapareguts els seus col·laboradors.

D'on ve la confusió?

Tanmateix, si els raonaments exposats fins ara semblen tan contundents en contra de la tesi de la localització andalusa, com és possible que hi hagi tanta unanimitat en la historiografia oficial a l'hora de situar Tartessos al delta del Guadalquivir?

Sens dubte, l'error neix del fet que una part dels historiadors, cronistes i geògrafs de l'època clàssica grecoromana, que seguint-se els uns als altres, van confondre Tartessos amb Gades (l'actual Cadis). Gades era una colònia púnica, estratègicament situada per vigilar la ruta atlàntica de l'estany. Les lluites entre púnics i tartèssics van ajudar a estendre la confusió que van cometre, per exemple, autors de gran prestigi com Herodot, Aristòfanes, Èforos i Plató (10), entre d'altres, i que es va generalitzar entre els estudiosos posteriors. Així ho confirma l'expert en Tartessos, l'alemany Adolf Schulten.

Així doncs, quan descrivien l'entorn on, segons ells, s'ubicava Tartessos el que feien era descriure l'entorn de Gades i, per consegüent, el que descrivien era el delta del Guadalquivir i, així, l'error es va anar autoalimentant.

Quan els primers estudiosos van parlar de Tartessos, aquesta ja feia segles que havia desaparegut. Hi havia el record que era 'prop de l'Oceà', o 'prop de les Columnes d'Hèrcules'. És clar que, des de Grècia, Fenícia (l'actual Líban) o Egipte, Tartessos, situada a la desembocadura de l'Ebre, queda relativament a prop, des del seu punt de vista, de l'Oceà Atlàntic. És com si des del Mediterrani diguéssim que Hamburg és a prop del Bàltic, cosa certa des del nostre punt de vista geogràfic, però que li pot sonar estrany a un hamburguès, perquè des d'aquesta ciutat encara hi ha un bon tros fins al Bàltic, com hi ha un bon tros des de Tortosa fins a l'Atlàntic.

El fet que el riu Tinto fos anomenat Híberos en època romana, a partir del comentari introduït per Rufius Festus Avienus en la seva *Ora Marítima*, n'ha alimentat la confusió (11). Però l'únic riu navegable d'Andalusia és el Guadalquivir, llavors anomenat Betis. I derivar Betis d'Iberus és una autèntica missió impossible.

Els cronistes d'època clàssica grecoromana expliquen que els ibers eren mals navegants. Però, és clar, quan ells escrivien ja feia un bon grapat d'anys que els púnics havien destruït Tartessos i amb la seva completa destrucció hauria desaparegut, també, qualsevol record sobre les aptituds dels seus pobladors. De manera que no podien saber res sobre una possible marina dels ibers tartèssics. Tanmateix, la Bíblia i documents d'origen egipci parlen de la flota de Tartessos, per la qual cosa cal suposar que aquells ibers tenien una flota i que, per tant, poc o molt, sabien navegar. A tal efecte cal considerar també el fet que la tribu ibera dels sicans va colonitzar Sicília, circumstància que només podria

haver-se dut a terme a partir del coneixement de l'art de la navegació (12).

Una altra conseqüència de la incorrecta ubicació de la ciutat de Tartessos al delta del Guadalquivir ha estat el fet de considerar que els turdetans, nació que s'ubicava en aquells temps a l'Andalusia oriental, també eren ibers. Si Tartessos i el seu entorn era iber, els turdetans, que eren el poble veí, havien de ser ibers: els ibers del sud. Però els únics ibers de debò han estat sempre els que alguns anomenen incorrectament ibers del nord, com els que vivien a Tartessos, on ara hi ha Tortosa, al bell mig de la nació ibera, els nostres avantpassats.

Carles Camp

Barcelona, 23 de novembre de 2009

BIBLIOGRAFIA:

(1) Adolf Schulten, Tartessos, Centro de Estudios Andaluces, Editorial Renacimiento, Sevilla, 2006. P. 142-143.

(3) Schulten, Op. cit., p. 112-3. Schulten diu que ho treu del periple d'un navegant massaliota de principis del segle VI, que el mateix Schulten va recollir a Fontes Hispaniae antiquae (Berlin, Weidmann) i Barcelona (llibreria A. Bosch, 1922) i d'un autor anomenat Dionisi (Dionis. Perieg. (Geogr. Gr. Min., ed Müller II) v. 337 i s.

(4) Schulten, Op. cit., p. 55. Schulten diu que ho treu d'un autor anomenat Estéfanos, que relaciona l'antecedent de Tartessos com a "ciutat dels ligurs ". En una nota a peu de pàgina Schulten diu "la ciutat devia estar en el llac ligur", que ell identifica amb un lloc d'Andalusia, ja que Tartessos ha d'estar a Andalusia.

(5) Schulten, Op. cit., p. 64-5. Adolf Schulten diu que ho treu de l'autor Macrobi, quan descriu la guerra entre el rei Theron o Gerion contra Tir. Schulten conclou que el rex Hispaniae citerioris Theron esmentat per aquest autor clàssic és el rei de Tartessos.

(7) Schulten, Op. cit., p. 153. Schulten diu que ho treu de Redslob, Tartessus (Prog. D. Hamburg, Acad. Gymnasium, 1849).

(8) Schulten, Op. cit., p. 131. Schulten ho treu del periple esmentat més amunt. Op. cit., p. 113, L'Adolf Schulten diu que ho treu de Aviè 297, Estéf. Biz, Eustth, a Dionys., 357 "diuen que el riu Tartessos du estany als habitants", a Eforos (fr. 5, Dopp.) Escímn., v. 162.

(9) Antoni Rubió i Lluch, Navarros y catalanes en Grecia en el siglo XIV. Los navarros en Grecia. El ducado catalán de Atenas en la época de su invasión, Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús, 1886, reproducció feta per Librería París-Valencia, València 1998, p. 31.

Rufius Festus Avienus, Ora Marítima, Versos 238-249. Traducció catalana de Pere Villalba, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1986.

(12) Segons Avienus (IV, 379), el riu Sicà seria el mateix que els romans en van dir Sucro, l'actual Xúquer. En canvi, el gramàtic Servi (segles IV-V d.C.), Ad Aeneida VIII 328 afirma que el riu Sicà seria el Sicoris, l'actual Segre.